

TEORIA DREPTULUI NATURAL ÎN EPOCA MODERNĂ

Vasile Vasilos, conf. univ. dr.
Universitatea Tehnică a Moldovei

Drept natural – teorie despre un drept ideal, independent de stat, drept care ar decurge din rațiunea și “natura” umană.

Abstract: În epoca medievală concepțiile despre dreptul natural au avut un caracter religios, fiind identificat nu cu rațiunea, ci cu credința. Toate drepturile individului provin de la Dumnezeu. Puterea în statul laic este de natură divină. Dreptul făcut de oameni provine din principiile dreptului etern. Numai legea divină este eternă.

În epoca Renașterii, în secolele XVI-XVII, noile forțe ale societății fac apel la principiile generale ale dreptului natural pentru ași justifica acțiunile. Autoritatea spirituală a dreptului divin este înlocuită cu cea a rațiunii și explicația dreptului natural se dă, recurgându-se la rațiunea umană. Principiul major al dreptului natural este propria sa conservare.

Cuvinte cheie: drept natural, drept divin, lege eternă, lege naturală, lege umană, lege divină, contractualism, „societate rațională”, dreapta rațiune, contractul social, “drepturi individuale naturale”.

Istoria modernă a dreptului începe cu sec. al XVII-lea, când se afirmă importanți autori din filosofia dreptului, ca Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Benedict Spinoza (1632-1677) sau, în secolul al XVIII-lea, Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ale căror idei au influențat puternic revoluțiile franceză și americană, legislația, teoriile politice precum și filosofia dreptului. Odată cu Immanuel Kant (1724-1804) s-a deschis o nouă cale în filosofia dreptului și o dată cu acesta, succesori lui Kant – Fichte, Schelling și Hegel – a căror operă se îndepărtează însă tot mai mult de el până la a-i deveni opusă.

Teoria modernă a dreptului natural a deținut un loc central printre sistemele de gândire premergătoare. Precursorii și cei dintâi exponenți au fundamentat prin scrierile lor – cu caracter filosofic și socio-politic – o concepție marcată de neîncredere profundă în guvernanți din partea celor guvernați și de proiectarea unei organizări a societății întemeiată pe un stat cu atribuții limitate și pe drepturile naturale ale oamenilor. Atât statul, legea, cât și întreaga fizionomie a societății sunt definite cu ajutorul rațiunii și prin invocarea legitimității rezistenței indivizilor față de abuzurile puterii.

Dreptul natural modern a încercat să ofere o explicație și o justificare referitoare la interesele de dezvoltare și progres, proprii burgheziei comerciale și cămătărești, să propună consacarea în principii de drept și în legi a noilor raporturi sociale, de proprietate. De asemenea, deducând din starea naturală principii moderne de organizare și de funcționare ale statului, a contribuit la așezarea bazelor statului democratic, reprezentativ.

Dreptul natural modern – întemeiat pe rațiune – a oferit un suport intelectual, deosebit de penetrant și de util pentru procesele ce vor asigura geneza liberalismului și succesul acestuia, deoarece a înlocuit ordinea obiectivă a lucrurilor, dată de divinitate, și de dreptul celui mai puternic, cu o ordine socială întemeiată pe primatul individului, cu un guvernământ cu atribuții limitate și consimțite. Individul devine principalul protagonist al Universului, datorită trăsăturilor sale specifice și unice – voință infinită, forță creatoare, solidaritate – deci este abandonată prezentarea de secole a omului ca fiind ființă asocială și apolitică, deznăscută și solitară, liberă de legături sociale.

Câteva concepte și idei definesc și redau mesajul socio-uman și politic al dreptului natural modern: starea naturală; individul ca protagonist proeminent în mediul social; drepturile naturale ale omului; legea naturală/legile naturale; ordinea de drept; contractul social ș.a. Dreptul natural constituie libertatea pe care o are fiecare de a uza după cum vrea de propria-i putere pentru prezervarea naturii sale, astfel spus a propriei vieți și, în consecință, de a recurge, conform judecății și rațiunii proprii, la mijlocul pe care-l consideră cel mai adaptat acestui scop.

Istoria dreptului natural este rațiunea umană. Principiul major al dreptului natural este propria sa conservare. Dreptul și autoritatea există numai pentru protejarea individului care posedă drepturi inalienabile (Thomas Hobbes). Iar funcția contractului social este aceea de a apăra drepturile naturale ale omului. Atâta timp cât își îndeplinesc îndatoririle de a garanta drepturile individuale, guvernării nu pot fi privați de putere (John Locke). Dreptul este cel ce leagă organizarea socială cu sistemul culturii, anume este cel care exprimă într-o formă obiectivă, instituționalizată, exterioară, un fapt de conștiință, un ansamblu de scopuri și valori.

Filosoful englez **Thomas Hobbes** (1588-1679) ne apare în calitate de partizan al monarhiei absolute. Doctrina lui politică se bazează pe ideile precedente despre dreptul natural. La Hobbes dreptul natural devine expresie a naturii în om. Dreptul nu este nimic altceva decât o putere naturală a omului care sistematizează relațiile dintre oameni și raporturile dintre forțele de care ei depind și definește o anumită sferă a libertății.

Dreptul – precizează el – constă în libertatea de a face un anumit lucru sau de a te abține. Libertatea, în termeni mecaniciști, este sinonimă cu absența unor obstacole exterioare. Natura oamenilor, ca sursă unică a dreptului, înlătură noțiunea antică de natură a lucrurilor. Prin această inovație, Hobbes depășește concepția despre om ca entitate generală și abstractă și impune viziunea despre individ ca realitate concretă, ca personalitate cu propria-i singularitate. În lucrarea *“De Homine”*, ce reprezintă principala sa scriere în care sunt subliniate aceste idei, Hobbes accentuează că omul este singura ființă care deține capacitatea de a se detașa de arbitrarul, fiindcă *se naște om și devine uman*.

Hobbes respinge afirmarea lui Hugo Grotius că omul din natură îi este proprie tendința spre comunicare cu alți oameni. Omul, după Hobbes, nu este o ființă sociabilă, fiindcă prin natura sa omul este egoist, este vrăjmașul semenului său. Individul supus puterii, trăiește ca cetățean în societatea civilă, spunea el. Individul, în viziunea lui, este o unitate a naturalului (anarhicului) și a socialului. Vorbind despre originea statului și a dreptului, cauzele apariției și existenței acestora Hobbes le vede în natură, în calitățile, motivațiile sociale și psihologice ale omului care este o ființă cu rațiune dar, în același timp, foarte egoistă, dotată cu “patimi naturale” puternice, cu senzualitate. Starea naturală este cea mai nenorocită soartă a omenirii, spunea Hobbes, viața omului în stare naturală este singuratică, săracă, grosolană și scurtă. Natura dă tuturor oamenilor în mod egal dreptul de a dobândi totul ce îi înconjoară, de a însuși totul ce cred ei de cuviință și aceasta face ca între oameni să se nască acel război al tuturor împotriva tuturor. De aceea Hobbes consideră că nu se poate păstra această situație neintrând în contradicție singur cu sine și cu rațiunea sănătoasă. Din contra, fiecare trebuie să se conducă de rațiune, fiecare trebuie să se stăruie să iasă din starea naturală, să caute pace.

În lucrarea *Leviathan* Hobbes descrie una din formele de trecere de la starea naturală la societatea civilă (politică). În opinia lui, în starea naturală oamenii sunt egali: fiecare om are libertatea de a-și folosi puterea așa cum vrea el, pentru protejarea propriei naturi, chiar săucidă un om. Egalitatea aceasta, legată de egoismul natural, îi face pe oameni să se comporte ca lupii. (*Homo hominis lupus est – Omul pentru om este lup*). Ei nu trăiesc în pace, ci într-un permanent război. Oamenii nu sunt prieteni ci rivali, pentru că fiecare tinde spre binele și fericirea personală, spre acapararea nelimitată a bunurilor materiale. Aici interesele oamenilor se ciocnesc, și în societate se instaurează o stare de război total. Cum spune Hobbes: un război a fiecăruia cu fiecare. („*războiul tuturor contra tuturor*”). De aici ia naștere o teamă universală, o frică reciprocă. Astfel starea de război este permanentă. Deci, în starea naturală a societății lipsește oricăre lege socială „... este dovedit, că în timpul cât oamenii trăiesc fără o putere comună, cărei să-i țină respect, ei se găsesc într-o stare ce se numește război, când fiecare om e împotriva celuilalt, căci războiul nu constă numai în luptă sau în actul de a lupta, dar și dintr-o durată de timp în care voința de a combate prin luptă este destul de cunoscută”.

Dar rațiunea umană nu se poate împăca cu o asemenea stare când lipsește securitatea individuală, când omul poate fi lipsit de viață în oricare moment.

În aceste condiții omul trebuie să se decidă de la dreptul său natural – de la libertatea totală, în schimbul păcii, a securității personale și dreptului la viață. *Frica și înțelepciunea* îi îndeamnă pe oameni să încheie un contract social, prin care ei renunță definitiv la starea naturală și se obligă la o supunere totală față de șeful statului. Hobbes afirmă că în natura omului sunt și calități de altă esență, care-l determină să găsească ieșire din „starea naturală”. Instinctul supraviețuirii îi oferă omului primele semnale despre necesitatea depășirii „stării naturale”, iar intelectul îi sugerează omului condițiile de realizare a acestui proces. Aceste condiții, Hobbes le definește ca legi naturale. Prima lege cere de la oameni să aleagă pacea și să respecte condițiile stabilității ei. A doua lege cere ca oamenii să refuze de la acele drepturi care ar destabiliza pacea și ar depăși autoapărarea. Oamenii sunt datori să respecte contractele încheiate.

Astfel oamenii sunt nevoiți să recunoască și necesitatea legii în societate. Primirea acestei decizii de către oameni este impusă atât de *rațiune*, cât și de instinctul *autoconservării*. „*Orice om trebuie să caute pacea atât timp cât are speranța de a o obține*” – susținea Hobbes.

Deci, după Hobbes, trecerea de la starea *naturală* la cea *civilă* este o decizie conștientă a oamenilor. Oamenii semnează între ei un *contract* prin care se decid de la *drepturile* sale *naturale* pentru securitatea personală și apărarea dreptului la viață. Puterea se înmânează suveranului (monarhului), care dispune de bunurile și de viața supușilor, are grijă de toți cetățenii.

Contractul – dovadă a încrederii între semeni, între aceștia și instituții, a acceptării de către părți a unor obligații și promisiuni reciproce – exprimă rezultatul înțelepciunii, rațiunii, civilizației, al deciziei de a abandona folosirea forței. „Transmiterea reciprocă a dreptului – susține Hobbes – reprezintă ceea ce se numește CONTRACT. Justiția constituie voința permanentă de a atribui fiecăruia ceea ce îi aparține (...). Unde nu există putere coercitivă nu există proprietate”.

Astfel, Hobbes cere supunerea libertății nelimitate a indivizilor (inclusiv libertății economice) puterii de stat, fiindcă libertatea, ca parte a sferei anarhice, naturale a individului, conduce la violență și rivalitate generală. Filosoful este pentru transmiterea drepturilor și libertăților naturale ale poporului în folosul statului, singurul în stare să țină în frâu patimilor omenești și să păstreze dreptul inalienabil la viață. În opinia lui Hobbes, statul reprezintă o forță mare și puternică, care domină în mod absolut asupra oamenilor și cere supunerea oarbă a supușilor săi. Investind statul cu o putere absolută, nelimitată, Hobbes a limitat substanțial în drepturi supușii statului. Ideea libertății limitate este motivată atât din perspectiva statului atotputernic, cât și a determinărilor naturale și sociale.

Viziunea lui Hobbes este întemeiată pe controlul asupra oamenilor datorat forței publice, aceasta fiind considerată cea mai în măsură să-i oblige pe oameni să-și acomodeze interesele. Totuși, această perspectivă nu este incompatibilă cu consimțământul, cu voința indivizilor, cu dezvoltarea societății civile. Astfel, consolidarea naturală a puterii nu exclude, ci presupune – dintr-un anumit stadiu al dezvoltării sociale, în care pacea și înțelegerea dintre oameni sunt asigurate – sporirea libertății.

Legătura dintre drept și libertate este prezentată prin delimitarea unui spațiu comun de coexistență – dreptul constă în libertatea de a face un anumit lucru sau de a te abține a-l săvârși – și prin evidențierea distincțiilor dintre obligații și drepturi, libertatea fiind dependentă, în mare măsură, de sensul legii și de ponderația puterii, de modul în care este înțeleasă suveranitatea. De suveranitate, susține gânditorul britanic, este atașată întreaga putere de a prescrie regulile prin care fiecare va ști de ce anume lucruri se poate bucura și ce acțiuni poate îndeplini fără a fi molestat de către alți subiecți. Aceasta este ceea ce se cheamă proprietate.

Hobbes susține că statul și dreptul nu au o origine cerească, divină, cum se considera mai înainte. Statul a apărut pe cale naturală, fiind o creație umană. Conducătorii statului sunt aleși, adică puterea nu se transmite prin ereditate.

Un aport însemnat la elaborarea problemei statului și dreptului și a conflictelor sociale a adus marele filosof **Benedict Spinoza** (1632-1677). Viziunile lui Spinoza asupra statului s-au format sub o influență puternică a lui Hobbes. Esența statului și dreptului, geneza lor, Spinoza încetează să le explice din punct de vedere al necesității naturale. Punctul inițial al doctrinei lui Spinoza despre stat și drept devine noțiunea dreptului natural prin care el subînțelege înseși legile ori regulile naturii, conform cărora se înfăptuiește totul. Spinoza vorbește despre dreptul natural al diferitor ființe vii și chiar despre dreptul natural al diferitor lucruri. În operele sale „*Tratatul politico-teologic*”, „*Etica*”, „*Tratatul politic*” el încearcă să explice geneza statului. Spinoza susține că statul și dreptul reprezintă niște instituții ce constituie părți integrale ale naturii. Declară că forța omului, autoconservarea lui este bine asigurată de dominația rațiunii. Rațiunea indică omului să caute relații cu alți oameni, deoarece singur el nu poate dobândi tot ce este necesar pentru viața sa. Rațiunea este acea forță naturală care determină oamenii să trăiască în societate și să se supună legilor adoptate de stat atât pentru înlăturarea contradicțiilor și conflictelor dintre ei, cât și a exceselor generate de folosirea forței. Fiecare individ dispune de libertatea pe care i-a oferit-o natura. În concepția lui, oamenii, pentru a supraviețui, sunt nevoiți să-și creeze un organism statal care i-ar proteja: „Statul este un organism veșnic și un rezultat al contractului social”. În afară de societate omul nu-și poate păstra securitatea, dreptul natural nu-i este asigurat, forța lui nu este susținută și el neapărat se supune unei forțe străine.

În lucrările sale Spinoza susține: „În stare naturală nimic nu poate să existe care prin consimțământul universal să poată fi numit rău sau bun, pentru că omul în stare naturală nu consultă decât propriul său glas și hotărăște ceea ce este bine sau rău numai după fantezia lui, neținându-se responsabil față de nimeni, ci numai față de el însuși și nesimțindu-se legat de nici o lege”. De aceea oamenii trec din starea naturală în cea civilă. Scopul suprem al statului este, în concepția lui Spinoza, de a sluji intereselor tuturor membrilor societății. Gânditorul susține, că oamenii își unesc forțele și drepturile sale naturale, formează puterea de stat ca să trăiască „în securitate și modul cel mai bun”.

Spinoza ne convinge, că odată cu formarea statului este fondat „dreptul general”, care este determinat de forța tuturor oamenilor ce s-au unit în acest stat. Acest drept general este rezultatul unirii drepturilor diferitor persoane într-un tot întreg. Cu cât mai multe drepturi naturale individul transmite statului, cu atât mai minunate devin drepturile lui în stat. Forța deosebită a statului, puterea lui nelimitată și necesară au o importanță deosebită pentru menținerea și apărarea a trei cerințe fundamentale ale societății, adică a ordinii, păcii și securității sociale.

John Locke (1632-1704), filosoful și politicianul englez, a respins concepția despre puterea absolută, nelimitată a statului. El a susținut și a dezvoltat ideile dreptului natural, contractului social, suveranității poporului, libertății persoanei, legitimității răscoalei contra tiranului, coraportul puterilor etc. Locke lansează următoarele idei: individul se naște cu drepturi naturale (libertatea, egalitatea, dreptul la proprietate); statul are natură contractuală, dar poporul rămâne instanța supremă; scopul statului este

protejarea drepturilor naturale, nu înlocuirea lor; pentru a proteja societatea împotriva abuzului de putere e nevoie de separat puterea în legislativ (puterea supremă) și executiv (monarhia constituțională).

În lucrarea *Tratatele guvernării civile* (1690), Locke încearcă să argumenteze drepturile și libertățile omului. Ca și Hobbes el distinge starea naturală. În această stare, raporturile, deja fondate pe rațiune, se stabilesc între oameni liberi și egali. În stare naturală oamenii dispuneau liber de personalitatea lor și avere, aveau drepturi egale asupra libertății. Locke descrie starea naturală ca o împărăție a libertății și egalității. După Locke starea naturală nu conduce în mod necesar la violență, la război a tuturor contra tuturor. Starea naturală a societății nu este războiul (după cum afirma Hobbes), ci este libertatea. Libertatea persoanei este un drept natural. Familia este o instituție naturală, iar dreptul patern are și el un caracter natural. La Locke, starea naturală are caracter comparativ reglementat, este reglată de normele dreptului natural.

În opinia sa, Dumnezeu i-a creat pe oameni egali și liberi, de aceea ei nu pot fi supuși puterii fără consimțământul lor. Însuși oamenii, pentru a evita arbitrarul, au hotărât, în mod voluntar, să constituie societatea politică. Ei au căzut de acord să se supună constrângerilor legii pentru a găsi o soluție problemelor conflictuale și nesiguranței personale. Scopul legislației umane este de a preciza drepturile, ci nu de a înlocui legea și drepturile naturale.

Către drepturile naturale alături de libertate și egalitate Locke atribuie și proprietatea privată. Dreptul natural de bază îl constituie proprietatea privată, întemeiată pe muncă și limitată la întinderea de pământ, pe care omul o poate lucra. El spunea că ea apare până la apariția statului și există independent de el ca un drept natural al individului. Locke consideră proprietatea ca un institut veșnic care apare ca rezultat al muncii individuale a omului. El încerca să demonstreze utilitatea și raționalitatea proprietății private din punct de vedere nu numai individual, dar și al bunăstării generale. Starea naturală e o stare a libertății totale în acțiuni și administrarea proprietății personale, iar starea de egalitate este cea în care puterea și drepturile sunt proprietăți ale tuturor. Din muncă, subliniază Locke, izvorăște și orice valoare economică. Pentru Locke proprietatea privată trebuie să fie sfântă și intangibilă, deci nu poate fi înstrăinată decât cu accepțiunea proprietarului.

Contractul social constituie baza metodologică a sistemului său politic care preconizează că unica sursă a puterii politice este acordul poporului. Statul este un produs al contractului social, scopul primar al căruia constă în protejarea proprietății (dar și a libertății, egalității – drepturi naturale irevocabile) și respectarea legilor. Locke consideră că puterea politică dispune de dreptul de a emite legi și de a folosi în scopul executării acestor legi forța comunității. Societatea politică se crează pentru o mai bună garantare a libertății și pentru a-și exercita cu mai multă siguranță drepturile naturale. Libertatea constituie suportul tuturor celorlalte drepturi ale omului. Ea presupune respectarea legilor naturii, care au devenit legi ale societății. “Nici un individ care se află în societatea civilă nu poate face excepție de la legile acestei societăți” – menționa Locke. Contractul social atribuie puterii obligațiuni strict determinate, pe care aceasta nu le poate depăși. Locke consideră că poporul nu e subordonat guvernării, poporul rămâne instanța supremă, în timp ce puterea legislativă este delegată. Puterea supremă aparține poporului, iar puterea regală nu este nici absolută, nici de drept divin. Pentru succesul operei legislative care trebuie să exprime neconținut voința majorității, puterea leguitoare trebuie să fie despărțită de puterea executivă. Dacă forța executivă încearcă o desființare a puterii leguitoare, poporul are dreptul de a interveni spre a restabili ordinea legală.

BIBLIOGRAFIE

1. Stahi Dumitru. *Istoria gândirii politice*. – Chișinău, 1996
2. Lozovanu Constantin. *Filosofia dreptului*. – Chișinău, 2008
3. Djuvara Mircea. *Eseuri de filosofie a dreptului*. – București, 1997
4. M. Gheorghe C., Motica R. I. *Fundamentele dreptului. teoria și filosofia dreptului. Marile curente*. – București, 2002
5. Hegel G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. – București, 1996
6. Vecchio Giorgio del. *Lecții de filosofie juridică*. – București, 1998
7. Vălimărescu Alexandru. *Tratat de enciclopedia dreptului*. – București, 1999
8. Capcelea Valeriu M. *Filosofie*. – Chișinău, 1998
9. Enciu Nicolae. *Politologie*. – Chișinău, 2005
10. B. Țirdea, L. Noroc. *Politologie*. – Chișinău, 2006
11. *Din istoria gândirii filosofice*. – Chișinău, 1999
12. *Filosofie. Analize și interpretări*. – Oradea, 1996